

הלכות חמץ ומצה

מבנה ותוכן

א	איסור החמץ	איסור החמץ (א-ד), תערובת חמץ (ה-ז), זמן תחילת האיסור (ח-יא).
ב	השבתת החמץ	השבתת החמץ (א-ב), בדיקת החמץ (ג-ד), מקומות הבדיקה(ה-ו), ספק נמצא חמץ (ז-י), ביטול בשימוש החמץ (טו-טז), השכרת בית (יז-יח), תוך שלושים יום (יט).
ג	בדיקת החמץ, ביטולו וביעורו	בדיקת החמץ (י, יא), אופן הביטול (יז, יח), אופן הביעור (יא-יב).
ד	בל יראה ובל ימצא	בעלות על החמץ (א-ד), מכירת חמץ (ה-ז), תערובת חמץ (ח-יב).
ה	החמצה והכשרת כלים	הגדרת חמץ (א), לישה ביטול חליטה ולתיתה (ב-ח), שמירת הדגן (ט-י), לישה וזמן החמצה (יא-טז), מורסן (יז-יט), מצה מתובלת ומצה עשירה(כ), הכשרת כלים (כא-כו).
ו	אכילת מצת מצוה	המצווה והכוונה(א-ג), הכנת המצה(ד-ז), מצה האסורה(ח-י), החיוב (יא-ג).
ז	סיפור יציאת מצרים	מצוות ההגדה (א-ז), חירות (ח-יב), חרוסת ומרור (יג-טו).
ח	סדר הפסח	קידוש והגדה (א-ה), אכילה (ו-י), צלי, עני וישן (יא-יד).
	נוסח ההגדה	

הלכות חג הפסח מורכבות מהלכות חמץ ומצה, הלכות יום טוב, הלכות קורבן פסח, הלכות חגיגה,

דבר תורה

“ לפיכך קראתי שם חיבור זה משנה תורה--לפי שאדם קורא בתורה שבכתב תחילה, ואחר כך קורא בזה, ויודע ממנו תורה שבעל פה כולה, ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם.” (מתוך ההקדמה למשנה תורה, סעיף מא)

■ שמות יב

א ויאמר ה' אל משה ואל אהרן, בארץ מצרים לאמר. ב החדש הזה לכם, ראש חדשים: ראשון הוא לכם, לחדשי השנה. ג דברו, אל כל עדת ישראל לאמר, בעשר, לחדש הזה: ויקחו להם, איש שה לבית אבת--שה לבית. ד ואם ימעט הבית, מהיות משה--ולקח הוא ושכנו הקרב אל ביתו, במכסת נפשות: איש לפי אכלו, תכסו על השה. ה שה תמים זכר בן שנה, יהיה לכם; מן הכבשים ומן העזים, תקחו. ו והיה לכם למשמרת, עד ארבעה עשר יום לחדש הזה; ושחטו אותו, כל קהל עדת ישראל--בין הערבים. ז ולקחו, מן הדם, ונתנו על שתי המזוזות, ועל המשקוף--על הבתים, אשר יאכלו אותו, בהם. ח ואכלו את הבשר, בלילה הזה: צלי אש ומצות, על מרדים יאכלוהו. ט אל תאכלו ממנו נא, ובשל ממשל במים: כי אם צלי אש, ראשו על פרעיו ועל קרבו. י ולא תותירו ממנו, עד בקר; והנתר ממנו עד בקר, באש תשרפו. יא וקבה, תאכלו אותו--מתניכם חגרים, נעליכם ברגליכם ומקלכם בידכם; ואכלתם אותו בחפזו, פסח הוא ליהוה. יב ועברתי בארץ מצרים, בלילה הזה, והביתי כל בכור בארץ מצרים, מאדם ועד בהמה; ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים, אני ה'. יג והיה הדם לכם לאת, על הבתים אשר אתם שם, וראיתי את הדם, ופסחתי עלכם; ולא יהיה בכם נגף למשחית, בהכתי בארץ מצרים. יד והיה היום הזה לכם לזכרון, וחתם אתו חג ליהוה: לדרתיכם, חקת עולם תתקחו. טו שבעת ימים, מצות תאכלו--אך ביום הראשון, תשביתו שאר מפתים: כי כל אכל חמץ, ונקרתה הנפש ההוא מישראל--מיום הראשון, עד יום השביעי. טז וביום הראשון, מקרא קדש, וביום השביעי, מקרא קדש יהיה לכם: כל מלאכה, לא יעשה בהם--אך אשר יאכל לכל נפש, הוא לבדו יעשה לכם. יז ושמרתם, את המצות, פי בעצם היום הזה, הוצאתי את צבאותיכם מארץ מצרים; ושמרתם את היום הזה, לדרתיכם--חקת עולם. יח בראשון בארבעה עשר יום לחדש, בערב, תאכלו, מצת: עד יום האחד ועשרים, לחדש--בערב. יט שבעת ימים--שאר, לא ימצא בבתיכם: כי כל אכל מחמצת, ונקרתה הנפש ההוא מעדת ישראל--בגרו, ובאזרח הארץ. כ כל מחמצת, לא תאכלו; בכל, מושבתיכם, תאכלו, מצות. (פ)

כא ויקרא משה לכל יקני ישראל, ויאמר אלהים: משכו, וקחו לכם צאן למשפחתיכם--ושחטו הפסח. כב ולקחתם אגדת אוזב, ושבלתם בדם אשר בסף, והגעתם אל המשקוף ואל שתי המזוזות, מן הדם אשר בסף; ואתם, לא תצאו איש מפתח ביתו--עד בקר. כג ועבר ה', לנגף את מצרים, וראה את הדם על המשקוף, ועל שתי המזוזות; ופסח ה', על הפתח, ולא יתן המשחית, לבא אל בתיכם לנגף. כד ושמרתם, את הדבר הזה, לחק לך ולבניך, עד עולם. כה והיה כי תבאו אל הארץ, אשר יתן ה' לכם--באשר דבר; ושמרתם, את העבדה הזאת. כו והיה, כי יאמרו אליכם בניכם: מה העבדה הזאת, לכם. כז ואמרתם זבח פסח הוא ליהוה, אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים, בנגפו את מצרים, ואת בתינו הציל; ויקד העם, וישתחוו. כח וילכו ויעשו, בני ישראל: באשר צוה ה' את משה ואהרן, בן עשו. (ס)

■ שמות יג

א וידבר ה', אל משה לאמר. . ג ויאמר משה אל העם, זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים מבית עבדים, כי בחזק

יד, הוציא ה' אתכם מזה; ולא יאכל חמץ. ד היום, אתם יצאים, בחדש, האביב. ה והיה כי יביאך ה' אל ארץ הפנעני והחתי והאמרי והחוי והיבסי, אשר נשבע לאבותיך לתת לך, ארץ זבת חלב, ודבש; ועבדת את העבדה הזאת, בחדש הזה. ו שבעת ימים, תאכל מצת; וביום, השביעי, חג, ליהוה. ז מצות, יאכל, את, שבעת הימים; ולא יראה לך חמץ, ולא יראה לך שאור--בכל גבלך. ח והגדת לבנך, ביום ההוא לאמר: בעבור זה, עשה ה' לי, בצאתי ממצרים. ט והיה לך לאות על ידך, ולזכרון בין עיניך, למען תהיה תורת ה', בפניך: כי ביד חזקה, הוצאתך ה' ממצרים. י ושמרת את החקה הזאת, למועדה, מימים, ימימה. (פ)

יד והיה כי ישאלך בנך, מחר--לאמר מה זאת: ואמרת אליו--בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים, מבית עבדים. טו והיה, כי הקשה פרעה לשלחנו, והרג ה' כל בכור בארץ מצרים, מבכר אדם ועד בכור בהמה; על כן אני זבח ליהוה, כל פטר רחם הזכרים, וכל בכור בני, אפדה. טז והיה לאות על ידך, ולטוטפת בין עיניך: כי בחזק יד, הוציאנו ה' ממצרים. (ס)

■ ויקרא כג

ד אלה מועדי ה', מקראי קדש, אשר תקראו אתם, במועדים. ה בחדש הראשון, בארבעה עשר לחדש--בין הערבים: פסח, ליהוה. ו ובחמשה עשר יום לחדש הזה, חג המצות ליהוה: שבעת ימים, מצות תאכלו. ז ביום, הראשון, מקרא קדש, יהיה לכם; כל מלאכת עבודה, לא תעשו. ח והקרבתם אשה ליהוה, שבעת ימים; ביום השביעי מקרא קדש, כל מלאכת עבודה לא תעשו. (פ)

■ דברים ו

כ כי ישאלך בנך מחר, לאמר: מה העדות, והחקים והמשפטים, אשר צוה ה' אלהינו, אתכם. כא ואמרת לבנך, עבדים היינו לפרעה במצרים; ויציאנו ה' ממצרים, ביד חזקה. כב ויתן ה' אותות ומפתים גדלים ורעים במצרים, בפרעה ובכל ביתו--לעינינו. כג ואותנו, הוציא משם--למען, הביא אתנו, לתת לנו את הארץ, אשר נשבע לאבותינו. כד ויצונו ה', לעשות את כל החקים האלה, ליראה, את ה' אלהינו--לטוב לנו כל הימים, לחיתנו פהיום הזה. כה וצדקה, תהיה לנו: כי נשמר לעשות את כל המצוה הזאת, לפני ה' אלהינו--באשר צונו. (ס)

■ דברים טז

א שמור, את חדש האביב, ועשית פסח, ליהוה אלהיך: כי בחדש האביב, הוצאתך ה' אלהיך ממצרים--לילה. ב ובחזק פסח ליהוה אלהיך, צאן ובקר, במקום אשר יבחר ה', לשבן שמו שם. ג לא תאכל עליו חמץ, שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני: כי בחפזו, יצאת מארץ מצרים--למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים, כל ימי חייך. ד ולא יראה לך שאור בכל גבלך, שבעת ימים; ולא ילין מן הבשר, אשר תזבח בערב ביום הראשון--לבקר. ה לא תוכל, לזבח את הפסח, באחד שעריך, אשר ה' אלהיך נתן לך. ו כי אם אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך, לשבן שמו--שם תזבח את הפסח, בערב: כבוא השמש, מועד צאתך ממצרים. ז ובשלת, ואכלת, במקום, אשר יבחר ה' אלהיך בו; ופנית בבקר, והלכת לאלהיך. ח ששת ימים, תאכל מצות; וביום השביעי, עצרת ליהוה אלהיך--לא תעשה, מלאכה. (ס)

פתיחה

(א) **שלא לאכול חמץ ביום ארבעה עשר מחצות היום ולמעלה** - שנאמר "לא תאכל עליו חמץ" (דברים טז, ג). (מצות לא תעשה קצט במניין המצוות בהקדמה למשנה תורה). והכינוי הזה מוסב על כבש הפסח אשר חובה לשחטו בין הערביים יום ארבעה עשר, לפיכך נאמר כי משיחול זמן שחיטתו לא תאכל חמץ. ולהגדרת חמץ: "אין אסור משום חמץ בפסח, אלא חמשת מיני הדגן בלבד--והם שני מיני החיטים, שהן החיטה והכוסמת, ושלושת מיני השעורים, שהן השעורה ושיבולת שועל והשיפון... ואם נתערב בהן מים כל שהוא, הרי אלו מחמיצין" (ה, א-ב). (ב) **להשבית** - לבטל **שאור** - שאור הוא השמרים או בצק חמוץ ששהה זמן רב ששמים בתוך העיסה והוא הגורם לתסיסת הבצק, לתפיחתו לחימוץ¹, ואינו ראוי לאכילה. **מארבעה עשר** שנאמר "ביום הראשון, תשביתו שאור מבתים" (שמות יב, טו). מצוות עשה קנו) ולהלן ב, א: "מפי השמועה למדו שראשון זה, הוא יום ארבעה עשר". ומצוות ההשבתה מתחילה מיום ארבעה עשר בביטול ונמשכת כל החג ע"י העדרתו (שורפו, מפרר וזורה לרוח או מטיל לים וכד') , בניגוד ל"בל יראה" ו"בל ימצא" שאינו אלא "כל שבעה" (במצוות הבאות בסעיפים ה-ו) בלבד². ולעניין זה ראה א, ב-ג בהלכה "המניח חמץ ברשותו בפסח...קנה חמץ בפסח..". ובביאור (בציטוט מהלכות סנהדרין); ג, ח

יש בכללן שמנה מצוות. שלש מצוות עשה. וחמש מצוות לא תעשה. וזה הוא פרטן: א) **שלא לאכול חמץ ביום ארבעה עשר מחצות היום ולמעלה**. ב) **להשבית שאור מארבעה עשר**. ג) **שלא לאכול חמץ כל שבעה**. ד) **שלא לאכול תערובת חמץ כל שבעה**. ה) **שלא יראה חמץ כל שבעה**. ו) **שלא ימצא חמץ כל שבעה**. ז) **לאכול מצה בלילי הפסח** ח) **לספר ביציאת**

ובביאור. (ג) **שלא לאכול חמץ כל שבעה** שנאמר "לא יאכל, חמץ" (שמות יג, ג. לאו קצו). (ד) **שלא לאכול תערובת חמץ כל שבעה** - שנאמר "כל מחמצת, לא תאכלו" (שמות יב, כ. לאו קצח). (ה) **שלא יראה חמץ כל שבעה** - שנאמר "לא יראה לך חמץ" (שמות יג, ז. לאו ר). (ו) **שלא יימצא חמץ כל שבעה** - שנאמר "שאור, לא יימצא בבתיכם" (שמות יב, ט. לאו רא). (ז) **לאכול מצה בלילי הפסח** - שנאמר "בערב, תאכלו, מצות" (שמות יב, יח. עשה קנח). (ח) **לספר ביציאת מצרים באותה הלילה** - שנאמר "והגדת לבנך" (שמות יג, ח. עשה קנז).

איסור החמץ

❖ איסור החמץ (א-ד)

א כל האוכל – אף נשים החייבות המצוות לא תעשה: "כל מצוות לא תעשה שבתורה--אחד אנשים ואחד נשים, חייבים: חוץ מ...". (עבודה זרה יב, דג). **כזית** - מידת נפח. כ 15 סמ"ק. ראה נספח מידות ושיעורין³. **חמץ** - בצק שהחמיץ. **בפסח, מתחילת ליל חמישה עשר עד סוף יום אחד ועשרים בניסן--במוזד** – שבזמן שאכל ידע שפסח, ידע שאסור בחמץ וידע שעונשו כרת, שהרי אם "עבר עבירה, וידע שהיא בלא תעשה, אבל אינו יודע שחייבין עליה כרת--הרי זו שגגה, ומביא חטאת" (שגגות ב, ב). **חייב כרת** – לביאור המושג ראה נספח בסוף. **שנאמר "כי כל אוכל חמץ, ונכרתה הנפש ההיא מישראל מיום הראשון עד יום השביעי" (שמות יב, טו)** - אבל לוקה, שהרי: "אלו הן הלוקין: כל העובר על לא תעשה שחייבין עליו כרת, ואין בו מיתת בית דין--כגון אוכל... חמץ בפסח..." (סנהדרין יח, א). וזאת על פי הכלל: "...לפיכך אם היו שם עדים והתראה--בית דין מלקין אותך, שכל חייבין כרתות לוקין" (איסורי ביאה א, וז). **בשוגג, חייב** - שכל החוטא בשגגה, בחטא מן החטאים הגדולים- חייב קרבן; וטעמו: "שהשוגג, היה לו לבדוק ולדקדק, ואילו בדק יפה יפה ודיקדק בשאלות, לא היה בא לידי שגגה; ולפי שלא טרח בדרישה וחקירה ואחר כך יעשה, צריך כפרה" (שגגות ה, חנו). **קרבן חטאת קבועה** – "חטאת קבועה, היא הבאה מן הבהמה בלבד. וקרבן עולה ויורד, הוא הקרבן שאינו קבוע: אלא אם היה עשיר, מביא חטאת בהמה; ואם היה עני, מביא עוף, או עשירית האיפה" (שגגות א, הוד). **אחד האוכל** כזית, **ואחד הממחה** - בולל במים². במה דברים אמורים שאם המחה בזדון חייב כרת, במים שאינם בני טעם וריח והמערוב בהם אינו נקרא תערובת חמץ, אבל הממחה במי פירות דינו כתערובת חמץ ובזדון חייב מלקות² (ראה הלכה ו). השלם: "כל איסורי מאכלות שבתורה--שיעורן בכזית בינוני, בין למלקות בין לכרת בין למיתה בידי שמיים; וכבר ביארנו שכל המחוייב כרת או מיתה בידי שמיים על מאכל, לוקה. ושיעור זה עם כל השיעורין, הלכה למשה מסיני הן. ואסור מן התורה לאכול כל שהוא מדבר האסור, אבל אינו לוקה אלא על כזית; ואם אכל כל שהוא פחות מכשיעור, מכין אותו מכת מרדות. כזית שאמרנו, חוץ משל בין השיניים; אבל מה שלבין החניכיים מצטרף למה שבלע, שהרי נהנה גרונו בכזית. אפילו אכל כחצי זית, והקיא וחזר ואכל אותו חצי זית עצמו שהקיא--חייב: שאין החיוב אלא על הנאת הגרון נולכן הממחה חייב), בכזית מדבר האסור" (מאכלות אסורות יד, א-בוא-ג). **ושותה** - ובמידת שתייתו **נפח כזית** של החמץ הנימוח, ומשך זמן השתייה בשיעור זמן שתיית רביעית (רדב"ן). והשלם: "... או שהמחה את החמץ בפסח... וגמאו מעט מעט ... אם שהה מתחילה ועד סוף כדי שתיית רביעית, מצטרפין; ואם לאו, אין מצטרפין". (מאכלות אסורות יד, חוט).

ב החמץ בפסח, אסור בהניה - הנאה. **שנאמר "ולא יאכל, חמץ" (שמות יג, ג), לא יהא בו היתר אכילה** - שהרי "כל מקום שנאמר בתורה לא תאכל, לא תאכלו, לא יאכל, לא יאכלו--אחד איסור אכילה, ואחד איסור הניה במשמע: עד שיפרט לך הכתוב ... או עד שיתפרש בתורה שבעל

בלילי הפסח ח) **לספר ביציאת מצרים באותו הלילה**. ובאור מצוות אלו בפרקים אלו:

הלכות חמץ ומצה פרק א

א. כל האוכל כזית חמץ בפסח מתחלת ליל חמשה עשר עד סוף יום אחד ועשרים בניסן במזיד חייב כרת שנאמר כי כל אוכל חמץ ונכרתה (שמות יב טו). בשוגג חייב קרבן חטאת קבועה. אחד האוכל ואחד הממחה ושותה.

ב. החמץ בפסח אסור בהניה שנאמר לא יאכל חמץ (שמות יג ג) לא יהא בו היתר אכילה. והמניח חמץ ברשותו בפסח אף על פי שלא אכלו עובר בשני לאוין שנאמר לא יראה לך שאר בכל גבלך (שם יג ז) ונאמר שאר לא ימצא בבתיכם (שם יב ט). ואסור החמץ ואסור השאור שבו מחמציץ אחד הוא.

ג. אינו לוקה משום לא יראה ולא ימצא אלא אם כן קנה חמץ בפסח או חמצו כדי שיעשה מעשה. אבל אם היה לו חמץ קודם הפסח, ובא

פה שהוא מותר בהניה... כל מאכל שהוא אסור בהניה--אם נהנה ולא אכל, כגון שמכר או נתן לגוי או לכלבים--אינו לוקה; ומכין אותו מכת מרדות, והדמים מותרין" (מאכלות אסורות ח, יד-טו טו-זו). **והמניח** - המשאיר. **חמץ ברשותו בפסח** - דוקא בפסח הריחו עובר בשני לאוין, אבל ביום י"ד יש רק עשה של השבתת חמץ. **אף על פי שלא אכלו, עובר בשני לאוין** - שאין בהם לא כרת ולא מיתת בית דין. **ואיסור החמץ ואיסור השאור שבו מחמצין** - ראה הפתיחה במניין מצוות הלכות חמץ ומצה. **אחד הוא** - שהכתוב אומר "לא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאור" (שמות יג, ז). ולגבי רפואה: "במה דברים אמורים שאין מתרפאין בשאר איסורין אלא במקום סכנה--בזמן שהן דרך הנאתך, כגון שמאכילין את החולה שקצים ורמשים, או חמץ בפסח, או שמאכילין אותו ביום הכיפורים. אבל שלא דרך הנאתך, כגון שעושים לו רטייה או מלוגמה [לעיסת אוכל של חיטים, תאנים וכדומה בפה כדי לשים לרפואת נפחיות ופצעים בגוף. מלוגמה = מלוא לוגמא. לוגמא = צד הפה⁴] מחמץ או מעורלה, או שמשקין אותו דברים שיש בהן מר מעורב עם איסורי מאכל, שהרי אין בהן הנאה לחיך--הרי זה מותר, ואפילו שלא במקום סכנה: חוץ מכלאי הכרם ובשר בחלב--שהן אסורין, אפילו שלא דרך הנאתך; לפיכך אין מתרפאין בהן, אפילו שלא דרך הנאתך, אלא במקום סכנה" (יסודי התורה ה, יח).

ג "לא יראה" ו"לא ימצא" הם לאוים שיש בהם מעשה⁵. ולכן **אינו לוקה משום "לא יראה"** (שמות יג, ז; דברים טז, ז) ו"לא ימצא" (שמות יב, יט) **אלא אם כן עשה מעשה**, כגון **קנה חמץ בפסח** - מגוי, משום שלגבי ישראל אין מכירה באיסורי הניה, וראה מנזקי ממון יא, טו] בשור הנסקל לאחר שנגמר דינו שנאסר בהנאה ודינו: "מכרו - אינו מכור". ובקונה מגוי זכיותו בו ואיסורו באים כאחד, וזכיותו בו היא הגורמת איסורו בהנאה לגמרי, וכיוון שביחס לגוי בעודו ביד הגוי - מכרו מכור, זוכה בו ישראל להתחייב עליו⁶. אפשרות נוספת היא גם בקנאו מישראל ושונה חמץ משאר איסורי הנאה שהרי אע"פ שאינו ברשותו עשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו לעבור עליו, לפיכך כשזוכה בו בידים עשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו להתחייב עליו⁷. ועוד על משמעות מתנה בחמץ האסור בהניה: "הכוהנים בגזל הגר, כמקבלי מתנות הן. לפיכך הגזל חמץ מן הגר שאין לו יורשים, ועבר עליו הפסח -- חייב ליתן לכוהנים את דמיו, כשעת הגזילה: שאם ייתנו להן עכשיו, אינה מתנה-- שהרי הוא אסור בהניה" (גזלה ח, טו). **או חימצו** כלומר "המקיים חמץ בפסח ברשותו [כלומר רק בפסח יש בל יראה ובל ימצא], כגון שחימץ עיסתו" (סנהדרין יט, ד, סעיף צט). **--כדי שיעשה מעשה** ויתחייב בעונש. **אבל אם היה לו חמץ קודם הפסח, ובא הפסח ולא ביערו** (כלומר לא ביטלו וביערו) **מכת מרדות** עונש שאינו מדין תורה על שמרד בדברי תורה. והגדרת מכת מרדות בכל מקום שנוכרה לדעת רבנו היא "בית דין מכין אותן מכת מרדות כפי מה שיראו" (עדות יח, א) שהכל לפי ראות עיני הדיין, פעמים די בנויפה ופעמים מכת אכזרי, לפי החוטא ולפי החטא ולפי הזמן⁸.

ד חמץ של ישראל שעבר עליו הפסח, אסור בהניה לעולם - אף לאחרים ואף לאחר מותו של האדם⁹. ודוגמא לכך: "המקדש בדבר שהוא אסור בהנאה--כגון חמץ בפסח או בשר בחלב, וכיוצא בהן משאר איסורי הנאה--אינה מקודשת; ואפילו היה אסור בהנאה מדבריהם, כגון חמץ [ואף תערובת חמץ האסורה מחכמים] בשעה שישית מיום ארבעה עשר [שבשעה זו איסורה מחכמים]--אינה מקודשת" (אישות הא). **ודבר זה, קנס מדברי סופרים** - מדרבנן **כדי שלא יניח אדם מישראל חמץ ברשותו, כדי שיהנה בו אחר הפסח** - חמץ של גוי שעבר עליו הפסח מותר בהנאה שהרי לא נעברה בו עבירה (להלן ד, א).

הפסח ולא ביערו אלא הניחו ברשותו, אף על פי שעבר על שני לאוין. אינו לוקה מן התורה, מפני שלא עשה מעשה. ומכין אותו מכת מרדות.

ד. חמץ שעבר עליו הפסח אסור בהניה לעולם. ודבר זה קנס הוא מדברי סופרים, מפני שעבר על בל יראה ובל ימצא אסרוהו, ואפלו הניחו בשגגה או באונס, כדי שלא יניח אדם חמץ ברשותו כדי שיהנה בו אחר הפסח.

ה. חמץ שנתערב בדבר אחר, בפסח בין במינו בין שלא במינו הרי זה אוסר בכל שהוא. וחמץ של ישראל שעבר עליו הפסח, אף על פי שהוא אסור בהניה, אם נתערב בין במינו בין שלא במינו הרי זה מותר לאכלו אחר הפסח. שלא קנסו ואסרו אלא בחמץ עצמו, אבל התערובת מותרת באכילה לאחר הפסח.

ו. אין חייבין כרת אלא על אכילת עצמו של חמץ. אבל ערוב חמץ כגון כותח הבבלי ושכר המדי וכל הדומה להן

❖ **תערובת חמץ (ה-ז)**

ה חמץ שנתערב בדבר אחר אפילו נתערב מתחילת השנה⁶, **בפסח** כלומר כשתגיע שעה שביעית (ראה הלכה ח) בערב הפסח – **בין במינו בין שלא במינו--הרי זה אוסר** - בהניה ובאכילה **בכל שהוא** – וטעם הדבר שאין דין ביטול אלא לאיסור בהיתר. לא שעצם הדבר האסור הוא המתבטל אלא האיסור שחל עליו הוא המתבטל, וכל התערובת נהפכת להיתר. אך בדבר היתר שנתערב בהיתר אין שייך הביטול כלל, שהרי בדבר ההיתר אין בו מושג הלכתי שיהא עשוי להתבטל ואין בו אלא גופו, וגופו אינו בטל שהרי הוא קיים ונראה בכל כמותו ונפחו. וכאן הרי החמץ והדבר שמערב בו – שניהם מותרים קודם הפסח, ובהגיע הפסח נוצר האיסור, ובאותו רגע שנאסר - נאסר במשאו. ואינו בטל, מחמת הטעם "דבר שיש לו מתירין", שיהא מותר לאחר הפסח. אבל דבר איסור, הרי שמושא עליו המושג ההלכתי "איסור" והוא שמתבטל בתערובת⁷. ומי שלא מפסק לפני המילה "בפסח" (כס"מ) סובר שדוקא אם נתערב בפסח, הוא שאסור אך אם נתערב לפני פסח ואף בערב פסח אחר חצות היום – מתבטל ומותר. **אם נתערב בין במינו בין שלא במינו, הרי זה מותר לאוכלו אחר הפסח** - בין אם עבר ושהה חמץ בעין ונתערב לאחר הפסח, ובין אם עבר ושיחה תערובת חמץ שיש בה כזית בכדי אכילת פרס (ראה בהלכה הבאה) הכל מותר לאחר הפסח, ואין צריך לומר כשאין כזית בכדי אכילת פרס שמותר לקיימו⁸. אבל כשהחמץ הוא הרוב, הרוב נחשב ככולו⁹. **אבל התערובת מותרת באכילה, לאחר הפסח** – והרי התערובת הינה דבר שיש לו מתירין, שלאחר הפסח תהיה התערובת כולה מותרת. השלם דין תערובת חמץ ד, ח-יב. ועוד "חמץ בפסח--אף על פי שהוא מאיסורי תורה, אינו בכללותו אלו [כלומר אין כללים לביטול] לפי שאין התערובת אסורה לעולם--שהרי לאחר הפסח תהיה כל התערובת מותרת, כמו שביארנו. לפיכך אוסר בכל שהוא, בין במינו בין שלא במינו... כל דבר שיש לו מתירין, ואפילו היה איסורו מדבריהם, כגון איסור מוקצה ונולד ביום טוב--לא נתנו בו חכמים שיעור, אלא אפילו אחד בכמה אלפים אינו בטיל: שהרי יש לו דרך שיותר בה... יראה לי, שאפילו דבר שיש לו מתירין--אם נתערב בשאינו מינו, ולא נתן טעם--מותר ואל תתמה על חמץ בפסח, שהתורה אסרה "כל מחמצת" (שמות יב, כ) [ואע"פ שפסוק זה בא להקל כך שבתערובת לא יתחייב אדם כרת, אלא שהואיל ומצאה תורה לנכון ליחד מקרא לתערובתו¹⁰]; לפיכך החמירו בו [חכמים]" (מאכלות אסורות טו, ט-יא [ט-יב]).

ו אבל עירוב – תערובת. **חמץ כגון כותח הבבלי** - מין רוטב שהיו עושים בבבל לתיבול מאכלים שונים על ידי תערובת מי חלב ופירורי פת ומלח⁹. **ושיכר המדי** -בירה ממשרת חיטין ושעורין שהיו עושים במדי. **במה דברים אמורים** שלוקה, **בשאכל כזית** – ראה ביאור הלכה א. **חמץ בתוך התערובת, בכדי** -בשיעור נפח שלושה ביצים ובמשך זמן¹¹ של **אכילת שלוש ביצים** בינוניות. ושיעור זה נקרא בתלמוד "בכדי אכילת פרס", והוא נפח שיעור סעודה (ראה עירובין א, ט). וביצה נפחה כ 50 ס"מ"ק. כלומר אם ריכוז החמץ בתערובת הוא יותר מכעשירית, אז איסור החמץ בתערובת נחשב כממשו של חמץ ולא כתערובת. כך גם כל דבר איסור שנתערב, אם יש בנפח שלוש ביצים מהתערובת דבר איסור בנפח כזית, דין התערובת דינו כממשו (עצמותו) של איסור¹², (ראה מאכלות אסורות טו, ב-ג). **מכת מרדות** – ראה הלכה ג.

ז האוכל מן החמץ עצמו - שאיננו תערובת **בפסח, כל שהוא--הרי זה אסור מן התורה, שנאמר "לא יאכל, חמץ" (שמות יג, ג)** – השלם: "כל מקום שנאמר בתורה לא תאכל, לא תאכלו, לא יאכלו, לא יאכל--אחד איסור אכילה, ואחד איסור הניה במשמע: עד שיפרט לך הכתוב... או עד שיתפרש בתורה שבעל פה שהוא מותר בהניה..." (מאכלות אסורות

מדברים שהחמץ מעורב בהן, אם אכלן בפסח לוקה ואין בו כרת שנאמר כל מחמצת לא תאכלו (שמות יב כ). במה דברים אמורים בשאכל כזית חמץ בתוך התערובת בכדי אכילת שלש ביצים הוא שלוקה מן התורה. אבל אם אין בתערובת כזית בכדי אכילת שלש ביצים, אף על פי שאסור לו לאכל, אם אכל אינו לוקה אלא מכת מרדות.

ז. האוכל מן החמץ עצמו בפסח כל שהוא הרי זה אסור מן התורה שנאמר לא יאכל חמץ (שמות יג ג). ואף על פי כן אינו חייב כרת או קרבן אלא על כשעור שהוא כזית. והאוכל פחות מכזית במזיד מכין אותו מכת מרדות.

ח. אסור לאכול חמץ ביום ארבעה עשר מחצות היום ולמעלה, שהוא מתחלת שעה שביעית ביום. וכל האוכל בזמן זה לוקה מן התורה שנאמר לא תאכל עליו חמץ (דברים טז ג), כלומר על קרבן הפסח. כך למדו מפי השמועה בפרוש דבר זה, לא תאכל חמץ משעה שראויה לשחיטת הפסח שהוא בין הערבים (שמונה יד ג) והוא חטוי היום

ת, ידו(טו). והשם " ואסור מן התורה לאכול כל שהוא מדבר האסור" בביאור הלכה א.

❖ זמן תחילת האיסור (ח-יא)

ח שהוא מתחילת שעה שביעית ביום. השעות כאן הנם שעות זמניות שבו היום - מעלות השחר ועד צאת הכוכבים וראה נספח חלקי היממה - מחולק ל22 חלקים שווים. כל חלק נקרא שעה זמנית. **וכל האוכל בזמן זה, לוקה מן התורה--שנאמר "זובחת פסח לה' אלוהיך ... לא תאכל עליו חמץ" (דברים טז,ג), כלומר על קרבן הפסח: כך למדו מפי השמועה** - כאן משמעו בתורה שבעל פה כפי ששמעו איש מפי רבו במסורת¹⁰, **בפירוש דבר זה--לא תאכל חמץ משעה שראויה לשחיטת קרבן הפסח, שהוא "ושחטו אות כל קהל עדת ישראל בין הערביים" (שמות יב,ו), והוא חצי היום-** נראה שחצי היום הוא גם זמן שחיטת התמיד, אף שבפועל מאחרים אותו כדי שיהא מפורסם לכל שהוא בין הערביים ווהוא גם זמן קרבן הפסח ומאחרים אותו כדי להקדים התמיד. "תמיד של בין הערביים, שוחטין אותו משיאריך הצל ויוכר לכול שהאריך, והוא משש שעות ומחצה ומעלה, עד סוף היום; ולא היו שוחטין אותו בכל יום אלא בשמונה שעות ומחצה, וקרב בתשע ומחצה. ולמה מאחרין אותו שתי שעות אחר תחילת זמן שחיטתו, מפני הקרבנות של יחידים או של ציבור--לפי שאסור להקריב קרבן כלל קודם תמיד של שחר, ולא שוחטין קרבן אחר תמיד של בין הערביים: חוץ מקרבן פסח לבדו, שאי אפשר שיקריבו כל ישראל פסחיהן בשתי שעות. אין שוחטין את הפסח, אלא אחר תמיד של בין הערביים... ערב פסחים, בין בחול בין בשבת, היה התמיד נשחט בשבע ומחצה, וקרב בשמונה ומחצה--כדי שיהיה להם פנאי לשחוט פסחיהן; ואם חל ערב פסחים להיות ערב שבת, היו שוחטין אותו בשש ומחצה בתחילת זמנו, וקרב בשבע ומחצה--כדי שיהיה להם ריוח ביום לצלות קודם שייכנס השבת" (תמיד א,ב-הג-ה).

ט כדי שלא יטעה בשעות ויגע באיסור תורה, אסור באכילה ובהנהיה - כגון למוכרו לגוי או להאכילו בהמה חיה ועופות¹¹.

י גזירה משום יום המעונן - שבו השמש אינה נראית ואין יכולין לבדוק בה. **שמא יטעה בין שעה חמישית ושישית** לבין שעה שביעית¹². ואע"פ שבעדות שאינה ביום מעונן הפרש של שעתיים בין העדים פוסל עדות: "אמר עד אחד בשתי שעות ביום, והשני אומר בשלוש שעות היה--עדותן קיימת, שדרך העם לטעות בשעה אחת. אבל אם אמר האחד בשלוש שעות, והשני אומר בחמש--עדותן בטילה" (עדות ב,ח). **ואינו אסור בהנהיה, בשעה חמישית. לפיכך תולין בה -** כלומר משאירין בספק, לא אוכלין (כתרומה טהורה) ולא שורפין (כתרומה האסורה באכילה, כגון שנטמאת) **תרומה (מתנת כהנים) שהיא חמץ ולחם תודה** הבא עם קרבן תודה **וכיוצא בהן מחמץ שהוא קודש, לא אוכלין ולא שורפין** - שהרי מהתורה עוד ראויים לאכילה ואסור לשרוף קודשים ותרומה כל עוד יכול לאוכלן¹²; **עד שתגיע שעה שישית, שורפין הכול -** ששריפה היא דרך ביעור הקודשים: "מצות עשה לשרוף כל הקודשים שנטמאו" (פסולי המוקדשין יט,א).

יא עד סוף שעה רביעית - שהוא שליש היום. **ואין אוכלין בשעה חמישית, אבל נהנין בו -** לתיתו לבהמתו או למוכרו לגוי (ראה להלן ד,ו) ואינו נחשב כממון ש"אין קנין באיסורי הנאה" (מכירה ה,ו). **והאוכל או הנהנה (לח"ט) בשעה שישיית, מכין אותו מכת מרדות. והאוכל מתחילת שעה שביעית, לוקה -** עונש מהתורה.

סיכום: (א) לגבי איסור החמץ: (1) חמץ בפסח וחמץ שעבר עליו הפסח - אסור באכילה ובהנאה וצריך לבערו. (2) תערובת חמץ, בפסח - אסורה באכילה ובהנאה ולאחר הפסח - מותרת. (3) חמץ אסור באכילה ובהנאה -

(שמות יב ו) והוא חצי היום.

ט. ואסרו חכמים לאכול חמץ מתחלת שעה ששית כדי שלא יגע באסור תורה. ומתחלת שעה ששית יהיה החמץ אסור באכילה ובהנהיה, שעה ששית מדברי סופרים, ושאר היום משביעית ומעלה מן התורה.

י. שעה חמישית אין אוכלין בה חמץ גזרה משום יום המעונן, שמא יטעה בין חמישית וששית. ואינו אסור בהנהיה בשעה חמישית, לפיכך תולין בה תרומה ולחם תודה וכיוצא בהן מחמץ שהוא קדש, לא אוכלין ולא שורפין, עד שתגיע שעה ששית שורפין הכל.

יא. (ז) הא למדת שמותר לאכול חמץ ביום ארבעה עשר עד סוף שעה רביעית, ואין אוכלין בשעה חמישית אלא נהנין בו. והאוכל בשעה ששית מכין אותו מכת מרדות. והאוכל מתחלת שעה שביעית לוקה.

מהתורה: עד סוף שעה שישית ומחממים: חמץ נאסר בהנאה - מסוף שעה חמישית ובאכילה - מסוף שעה רביעית. (ב) לגבי העונש על איסור אוכל חמץ במזיד: (1) בכזית עצמו, בפסח - כרת ולוקה, ביום י"ד בשעה שישית - מרדות, ומשעה שביעית-לוקה. (2) בפחות מכזית-מרדות. (3) תערובת בפסח - כשיש כזית בתוך שלוש ביצים - לוקה. אחרת- מרדות.

הארות

תודה מיוחדת לר' א. כהן, ינטרס הצור, על תרומתו בהגהת הדברים.

¹ לשון ומציאות. "שאור הוא השמרים שמחמצים בו את הבצק" פיהמ"ש ביצה א,א. ובתהליך הכימי נוצרת חומצה (הטעם החמוץ) ומשתחרר גז פחמן דו-חמצני (תפיחת הבצק). עפ"י רס"ג (הובא בפירושו על התורה בהערת מארי שם בשמות יב,טו) שאור - הוא החמץ שמחמץ עיסה אחרת; חמץ - בצק שהניחוהו והחמץ מעצמו ומחמצת - מאכלים מעורבים בחמץ.

² מארי מבאר את הסתירות בדברי רבנו לדין בל יראה ובל ימצא (= ב"י ובי"י) שרבנו חזר בו משיטתו הראשונה (וראה בהקדמתה למורה נבוכים, סיבה שניה להמצאות סתירות). וראה ג,ח נוסח שאינו מובן כלל אילולא היה משלב בו שני השיטות: הראשונה בה ב"י ובי"י החל משעה שישית, והשיטה האחרונה בה ב"י ובי"י רק משך כל שבעה.

³ כזית היא מידת נפח. משקל האוכל נפח זה תלוי במשקל הסגולי, והוא בקמח כ 11 גרם. ראה נספח מידות ושיעורים. "ואין חוששין אם מחולחלין או מוצקין, לא לענין טומאה ולא לענין איסור והיתר" (פיהמ"ש טהרות ג,ד וכן פסק בהלכות טומאת אוכלין ד,ה-ו) ובהלכות מאכלות אסורות יד,א-ב]ג] מרחיב "כל איסורי מאכלות שבתורה--שיעורן בכזית בינוני... ואסור מן התורה לאכול כל שהוא מדבר האסור, אבל אינו לוקה אלא על כזית; ואם אכל כל שהוא פחות מכשיעור, מכין אותו מכת מרדות... שאין החיוב אלא על הנאת הגרון, בכזית מדבר האסור."

⁴ פיהמ"ש שביעית ח,א

⁵ מושג. בל יראה ובל ימצא - אינם לאוים הניתקים לעשה, שמצות העשה של ההשבתה אינה במעשה אלא די לה בביטול בלבד כבפרק ב, הלכה ב. ואומנם לפני זמן איסורו - מועיל ביטול בפה, אך לאחר זמן איסורו - אין מועיל ביטול בפה, אלא ביעורו הרי בכל אופן ההגדרה לא נשתנתה "שלאחר זמן איסורו אין השינוי במהות החמץ שמעתה אין מועיל לו ביטול, השינוי הוא בשליטת האדם שניתקה, שמעתה אינו ברשותו לבטלו, ואין לו שליטת בעלות גמורה עליו אלא שהתורה שייכה אותו לאדם בנקודה אחת בלבד והיא "עשאתו ברשותו לעבור עליו". אך החמץ במהותו נשאר בדין הביטול אלא שאין מי שיבטלו. וחסרון שליטת האדם ובעלותו - אינה משנה את הדין לעשותו ניתק לעשה" (מארי).

⁶ מארי מפסק עפ"י המסורת לאחר תיבת "אחר".

⁷ הלכה. מארי: "ולא משום "חוזר וניעור" שזה מושג שאין לו שום שורש ויסוד במקורות... שמעולם לא ישן חמץ זה, כדי שנצטרך לתעורתו... ראה מאמרו של מארי. ובמשנה תורה המבואר להר" צדוק הי"ו מבאר שהפוסקים השתמשו ב"חוזר וניעור" על דרך ההשאלה, שאיסורו ניעור לאחר שהיה מותר מלפני הפסח.

⁸ מנהג. ובד,ח אות יא: "וכך היתה הוראה פשוטה בתימן כל שאין בתערובת כזית בכדי אכלת פרס (שלוש ביצים) הורו בפשיטות שמותר לקיימו, וזוכר אני שהייתי ילד ששאלו את סבי זצ"ל... את שיש בו כזית בכדי אכילת פרס - אסר לקיימו, ואת שאין בו - היתר לקיימו".

⁹ קהתי במשנה פסחים ג,א. ורבנו בפיהמ"ש על שער המדי.

¹⁰ אך לא מסיני, ראה מאמר "מפי השמועה ומפי הקבלה" למארי שצרפו בכרך כא, סוף הלכות נחלות.

¹¹ פיהמ"ש פסחים ב,א

¹² על הקודשים רש"י בפסחים יא: